

Gyventojų aprūpinimas ir kasdienis gyvenimas nacių okupuotoje Lietuvoje

Mokslinio tyrimo tema – nacių okupacija 1941–1944 m. Straipsnio tyrimo objektas – gyventojų aprūpinimas ir kasdienio gyvenimo aspektai. Tikslas – išanalizuoti Lietuvos gyventojų aprūpinimo ir kasdienio gyvenimo aspektus nacių okupacijos metais. Be gyventojų aprūpinimo, ypač telkiamasi į socialinių Lietuvos žmonių kasdienybės aspektų nagrinėjimą.

ĮVADAS

Tarp nacių okupacinio laikotarpio tyrimų pasigendama tokių, kurie atspindėtų materialinę ir socialinę šalies gyventojų padėtį tuo metu. Šiuo straipsniu siekiama užpildyti šią spragą. Kartu norima parodyti, kaip okupacinė valdžia nulėmė Lietuvos gyventojų socialinę padėtį, kokias priemones ir būdus taikė rimčiai užtikrinti ir socialinei padėčiai pagerinti.

Straipsnio tyrimo objektas – gyventojų aprūpinimas ir kasdienio gyvenimo aspektai. Tikslas – išanalizuoti Lietuvos gyventojų aprūpinimo ir kasdienio gyvenimo aspektus nacių okupacijos metais. Siekiant tikslo keliami uždaviniai aptarti: 1) gyventojų aprūpinimo ypatumus karo metais; 2) to laikotarpio gyventojų aprūpinimo sistemą; 3) nacių okupacinės valdžios kainų politiką; 4) juodosios rinkos suklestėjimą okupacijos

metais ir okupacinės valdžios priemonės, taikytas jos dalyviams; 5) miesto gyventojų – darbininkų, tarnautojų, amatininkų – socialinę padėtį ir 6) miestiečių daržų kolonijų steigimo peripetijas. Kaip matyti, be gyventojų aprūpinimo, darbe telkiamasi į socialinius Lietuvos žmonių kasdienybės aspektus.

Straipsnyje taikomi aprašomasis ir lyginamasis metodai, šaltinių ir literatūros analizė ir sintezė bei statistinių duomenų analizė.

Tiriant remiamasi archyvine ir nacių okupacinio laikotarpio periodinės spaudos medžiaga. Iš archyvinės medžiagos daugiausia apčiuopiamos naudos davė šie Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondai: f. 599 – Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos „Lietūkis“, f. R-614 – Vilniaus miesto apygardos komisaro, f. R-618 – Verslų ūkio generalinės direkcijos, f. R-1099 – Šiaulių apskrities viršininko, f. R-1610 – Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos. Iš nagrinėjamo laikotarpio periodinės spaudos informatyvumu išsiskyrė dienraščiai „Į laisvę“⁴¹, „Ateitis“⁴² ir savaitraštis „Ūkininko patarėjas“⁴³. Tyrimui pravertė Arūno Bubnio⁴, Albino Gražiūno⁵ ir kt. autorių veikalai. Statistiniu požiūriu vertingiausias buvo oficialus karo metų leidinys „Statistische Berichte für das Ostland“⁶.

GYVENTOJŲ APRŪPINIMO KARO METAIS YPATUMAI

Okupuotoje Lietuvoje vokiečiai pirmiausia atkreipė dėmesį į mitybos problemą. Kadangi Vokietijoje maistas pradėtas normuoti jau prieš karą, to paties mitybos reikalams tvarkyti vokiečiai griebsi ir savo užimtuose kraštuose, okupacijos pradžioje įvesdami maisto korteles⁷. 1941 m. liepos 7 d. karo lauko komendantas paskelbė įsakymą, kuriame sakoma: „Nuo šios dienos maisto produktai ir pagrindinės pramoninės prekės yra normuojamos. Šios prekės parduodamos atsižvelgiant jų reikalingumo. Maisto produktai parduodami tik už prekių pirkimo kortelių kuponus. Kitos pramoninės prekės (avalynė, drabužiai) parduodamos pagal specialius leidimus. <...> Civiliniams gyventojams normuojamoms prekėms pirkti leidimus išduoda Miesto Burmistras (Miesto Savi-valdybė). Normuojamas prekes be leidimų ir kortelių pardavinėti ir pirkti draudžiama.“⁸

Vėliau, kraštą ėmus valdyti civilinei vokiečių administracijai, generalinis komisaras 1941 m. lapkričio 10 d. išleido potvarkį, kuriuo nurodė, kad „tikslingo aprūpinimo ir lygaus maisto gaminių paskirstymo sumetimais įvedamos maisto kortelės“, ir nustatė smulkesnę jų naudojimo tvarką⁹. Maisto kortelės buvo svarbesnės miestiečiams nei kaimo žmonėms. Visi gyventojai buvo suskirstyti į dvi grupes: vienus aprūpino viešosios įstaigos, kiti privalejo apsirūpinti patys. Antrosios grupės žmonės gavo korteles tik įsigyti tokių prekių, kurių patys negamino (cukrus, druska, kava, actas ir kai kurios kitos). Šiai grupei buvo priskirti: 1) žemės ūkio įmonių savininkai; 2) visi jų ūkio nariai (ir pagalbinis personalas); 3) turintieji teisę gauti išlaikymą ar atlyginimą natūra, ypač gaunantieji išimtinę ir darbininkai¹⁰.

Kortelių sistemos normaliai veikti buvo būtina tam tikra tvarka. Pirmasis tos tvarkos

dėsnis skelbė, kad ūkininkai savo produktus valdžios nustatytais kainomis parduotų tik jos nurodytiems supirkėjams, prie kurių Lietuvoje buvo priskirti „Pienocentras“, „Lietūkis“, „Maistas“, „Sodyba“, „Valgis“ ir dar viena kita didžioji bendrovė ar šiaip stambūs vartotojas. Kitiems produktus ir parduoti, ir pirkti uždrausta. Tačiau tos bendrovės supirktais produktais disponuoti savo nuožiūra neturėjo teisės. Normuojamų prekių gamybą, perdirbimą, sukrovimą į sandėlius, paskirstymą ir vartojimą tvarkė reichs komisaras. Tam Lietuvos generalinėje srityje buvo įsteigta Tiekimo ir paskirstymo įstaiga. Vienas jos padalinys buvo Maitinimo valdyba¹¹. Šios įstaigos Viešojo maitinimo skyriaus viršininkas R. Janulis, spaudoje aiškindamas, kodėl reikia normuoti maisto produktus, valdybos darbą aptarė taip: „Maitinimo Valdyba leistų maisto normų ribose pateikia p. Generaliniam Komisarui maisto produktų paskirstymo planus ir išskelia įvairius sumanymus, kad, nežiūrint visų transporto sunkumų, p. Generalinio Komisarui leistieji maisto produktų kontingentai pasiektų tolimiausius Lietuvos kampus, kad nustatytos gyventojams maisto normos būtų teisingai paskirstytos, tikrina Maitinimo ir Ūkio įstaigų bei skyrių atskaitomybę, tiria įvairius nusiskundimus dėl maisto produktų tiekimo bei paskirstymo ir kt.“¹² Prie apygardų komisarų buvo maitinimo ir ūkio įstaigos, turinčios savo skyrius miestuose ir apskrityse, o šių padaliniai buvo miestų ir valsčių paskirstymo punktai, išdavinėjantys maisto korteles ir leidimus pirkti pramonines prekes¹³.

Gyventojams skiriamos maisto normos buvo gan mažos (plačiau apie tai žr. toliau). Pagal surinktas kortelių atkarpas ir leidimus pirkti maisto produktus prekybininkai privalejo atsiskaityti maitinimo ir ūkio skyriuose artimiausiomis dienomis pasibaigus atkarpų galiojimo terminui¹⁴.

Okupantams pirmiausia rūpėjo aprūpinti maistu savo kariuomenę ir tik paskui – civilius gyventojus. Antai 1943 m. spalio 29 d. žemės ūkio generalinio tarėjo rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Susitaręs su generaliniu komisaru pranešu, kad Jūsų apskrities miestų ir miestelių gyventojai bulvėmis galės būti tik tada aprūpinami, kai bus pristatyti reikalingi bulvių kiekiai kariuomenei ir Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestams aprūpinti.“¹⁵

Okupantų potvarkiais buvo nustatoma ne tik kiek maisto Lietuvos miesto gyventojas gali gauti, bet ir kokią jo dalį kada įsigyti. Šis nurodymas sugalvotas tam, kad, perkant didesnius kiekius, ne visiems norintiems būtų pakakę. Iš tikro, net teleidžiant pirkti mažus kiekius, pirkėjas dažnai gaudavo eiti namo be norimos prekės, nes turėti išteklių būdavo parduoti anksčiau, negu atėdavo jo eilė.¹⁶

Pažymėtina, kad ne kiekvieną laikotarpį buvo parduodama visų skirtų maisto produktų. Antai 1942 m. gruodžio 23 d. generalinio komisaro rašte Šiaulių apygardos komisarui sakoma: „Pieno pristatymas yra nuo spalio mėn. pradžios tiek blogas ir atsilikęs, kad nepakankamas miesto gyventojų aprūpinimas riebalais, pradedant 11 aprūpinimo periodu, turėjo būti visiškai sustabdytas. Daugelyje vietovių, ypač tai liečia Vilniaus ir Kauno m., dabartinio pristatymo nepakanka net mažų vaikų ir ligonių aprūpinimui pienu.“¹⁷ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. gruodžio 14 d. rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Civilinių gyventojų aprūpinimas mėsa šiuo metu yra, kaip Generalinis Komisaras nurodo, negalimas tose vietose, kur raguočių mėnesiniai kontingentai neišpildomi, kiaulių yra pristatoma mažai. Pieno pristatoma taip mažai, kad gyventojams neduodama jau ne tik sviestas, bet vaikams iki 2 metų neužtenka pieno. Šioji sunki civilių gyventojų maitinimo būklė bus sušvelninta tik tuo atveju, kai bus išpildomi raguočių mėnesiniai kontingentai,

pristatoma daugiau pieno.“¹⁸ Jei sandėliuose kurių nors produktų pristigdavo, kito laikotarpio maitinimo kortelėje jų nebuvo skiriama. Jei tik kokio su pertrūkiais tiekiamo produkto parduotuvėse pasirodydavo, jas apguldavo pirkėjai¹⁹.

Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Aleksoto rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime sakoma: „Nuolat trūksta duonos, degtukų, miltų. <...> Transporto trūksta. Privatūs prekybininkai gabena savo priemonėm (ratukais, dviračiais) arba samdo spekuliacinėm kainom“²⁰; Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos vedėjo 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime rašoma: „Labiausiai trūkstamos prekės: degtukai, verpalinės medžiagos, avalynė, visų rūšių, ypač vaikiška, mielės, kvietiniai miltai, duona, smulkios ūkiškos prekės, geresnės rūšies popirosai. <...> Transporto būklė sunki, turimos autopriemonės blogos, pastotės sunkiai gaunamos, ypatingai privatininkams brangiai kainuoja. Kaune duoną, alų, vaisvandenių pristato gamintojai, kitas, lengvesnes, prekes privatininkai parsigabena dviračiais, rogutėmis. <...> Vartotojai nusiskundžia, kad jie prekybininkų nevienodai traktuojami; [dėl] parduotuvių personalo nesąžiningumo, pav., neduoda reikiamo svorio, iškerpa daugiau kuponų, neatiduoda gražos, popirosus duoda blogesnės (III) rūšies. Dažni nusiskundimai, kad parduodama žalia duona. Nors beveik visose parduotuvėse įvestos skundų knygos, bet pirkėjai savo nusiskundimus įrašyti vengia.“²¹

Vokiečiams ir atvykusiems kolonistams buvo skiriamos kitokios kortelės, pagal kurias jie maisto gaudavo triskart daugiau nei vietiniai gyventojai. Žydams taip pat skyresi mitybos tvarka – ji buvo daug blogesnė nei kitų miesto gyventojų. Jie per dieną tegaudavo 100 g duonos ir truputį kruopų, išvirtų su bent kiek arklienos. Dirbantieji papildomai gaudavo 100 g duonos.

Kaimo gyventojams, kaip minėta, buvo duodama tik tokių dalykų, kurių jie patys negamina, pavyzdžiui, cukraus, druskos. Be to, kaimiečiai galėjo gauti įvairių maisto produktų prstatę žemės ūkio gaminių. Už pristatytus grūdus, daržoves, vilną, tabaką ir kitų ūkio produktų duokles buvo duodama taškų, suteikiančių galimybę duoklių davėjams nusipirkti cukraus, sacharino, druskos, degtinės ar likerio, gauti sviesto ir t. t.²²

Siekdami bet kokia kaina aprūpinti savo karius ir civilius okupuoto krašto gyventojus maisto produktais, okupantai nuolat ėmėsi represijų prieš maisto produktų prievolių nevykdančius ūkininkus. 1944 m. vasario 8 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Dėl mėsos duoklių neatidavimo, o ypatingai dėl labai mažo pieno kiekio surinkimo Gen. Komisarų įsakymu Kretingos apskrityje veikia ypatingoji vokiečių komisija, kuri vykdo konfiskavimus plačiu mastu taip, kad ima net veršingas karves ir paršingas kiaules. Panaši komisija, Gen. Komisarų pasisakymu, numatoma panaudoti ir Tamstos apskrityje, jei ateinančiomis savaitėmis ir ateityje nebus surenkama daugiau pieno ir kiaulių.“²³ Kiek anksčiau, 1943 m. birželio 16 d., Šiaulių apskrities viršininkas Šiaulių apygardos komisarui telefonograma pranešė, kad vykdant žodinį pastarojo įsakymą birželio 7–15 d. Šiaulių apskrityje konfiskuotos 176 karvės²⁴. 1944 m. balandžio 23 d. Švenčionių apskrityje per „ypatingą akciją“ okupantai iš prievolių nevykdančių ūkininkų konfiskavo 171 galviją, 145 veršelius, 96 avis ir 124 kiaules²⁵.

Pagal korteles buvo skirstomos ir pramoninės kasdienio vartojimo prekės – muilas, rūkalai, degtinė, žibalas ir kt.²⁶ Tačiau ir šiomis prekėmis nebuvo sklandžiai aprūpinama. Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime sakoma: „Pramoninėmis

prekėmis aprūpinimas eina sunkiai. Privati tekstilės ir avalynės parduotuvė, kuri parduvinėja pagal paskirstymo kontoros duotus leidimus, iš gautų prekių kontingento pirkėjų 10 % patenkina; kooperatinė manufaktūros, galanterijos ir avalynės parduotuvė, kuri parduoda prekes tik prievolių statytojams, iš gaunamo kontingento patenkina vos 35–40 % pirkėjų paklausos. <...> Labiausiai trūkstamos prekės yra avalynė ir manufaktūra. <...> Vartotojai labiausiai nusiskundžia, kad laiku negauna <...> pramoninių prekių. Pilietis, gavęs leidimą, kartais tuom ir patenkina, nes prekių skiriama žymiai mažiau, negu yra pirkėjų, turinčių leidimus.“²⁷ Toks blogas gyventojų aprūpinimas pramoninėmis prekėmis pirmiausia aiškintinas žaliavų trūkumu karo metu.

Nors apranga ir avalynė buvo parduodama tik turintiems leidimus jų įsigyti, bet nebuvo numatyta šių prekių gyventojams skirti reguliariai, taip kaip maisto ar kai kurių kitų reikmenų (pavyzdžiui, muilo ir pan.). Vienokios ar kitokios aprangos leisdavo nusipirkti tik neabejotinai jos stingant. Įvairiems valdininkams ir kitiems tarnautojams pažymėjimus, liudijančius, kad jiems reikia aprangos ar avalynės, paprastai išduodavo įstaigos ir įmonės. Su tokiais pažymėjimais tarnautojai iš paskirstymo įstaigos gaudavo leidimą to nusipirkti. Ar pavykdavo leistų dalykų įsigyti, buvo laimės dalykas. Pramonės, kitų ūkio šakų darbininkai ir amatininkai šiek tiek apdarų gaudavo per savo įmones, tarpininkaujami profesinių sąjungų Socialinio aprūpinimo skyriaus²⁸.

Kaimiečiams apdaro buvo duodama tokia pat tvarka kaip ir miestiečiams – pateikus prašymą ir įrodžius, kad to iš tiesų reikia. Gavus leidimą nusipirkti, leistą apdarą taip pat buvo galima gauti tik jei parduotuvėje jų buvo. Ūkininkams įsigyti aprangos ar avalynės buvo šiek tiek lengviau: už įvykdytas maisto produktų prievoles priskaičiuodavo

taškų, kurie suteikdavo teisę nusipirkti ir apdaro²⁹.

GYVENTOJŲ APRŪPINIMO SISTEMA NACIŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIU

Kurį laiką nacių okupacijos metais didesniųjų Lietuvos miestų gyventojus skurdžiomis prekių normomis aprūpindavo dar sovietiniais laikais veikusios valstybinės Maisto gaminių ir Pramoninių gaminių prekybos valdybos („Maistprekyba“ ir „Pramprekyba“)³⁰. Antai, 1942 m. kovo mėn. duomenimis, Kauno valstybinė maisto gaminių prekyba įvairiose miesto vietose turėjo 64 parduotuves, kuriose dirbo per 400 tarnautojų. Visos šios parduotuvės aptarnavo apie 80 tūkst., t. y. per du trečdalius, Kauno gyventojų³¹. 1943 m. pradžioje „Maistprekyba“ ir „Pramprekyba“ buvo panaikintos ir vietoj jų įsteigta speciali organizacija – Vyriausioji Lietuvos miestų prekybos valdyba (vok. *Hauptverwaltung der Stadthandelsbetriebe in Litauen*)³². Jos skyriams buvo pavesta įvairiomis prekėmis aprūpinti vietinius civilius Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės miestų gyventojus (skurdžios maisto produktų ir pramoninių prekių normos) ir ten gyvenusius okupantus (normos buvo gerokai didesnės). Prie Vyriausiosios Lietuvos miestų prekybos valdybos buvo sudarytos urmo kontoros (bazės), kurios aptarnaudavo visų miestų valstybines prekybos. Pavyzdžiui, 1943 m. pradžios duomenimis, Kauno miesto prekyba turėjo 6 urmo kontoros: 2 maisto ir 4 pramoninių prekių. Be to, ji dar turėjo 75 parduotuves: 48 maisto ir 27 pramoninių prekių, kaip antai: avalynės, galanterijos, manufaktūros, geležies ir t. t. Dalis maisto parduotuvių buvo skirtos lietuvių savisaugos dalinių narių ir policininkų šeimoms aprūpinti. Kauno miesto prekybos parduotuvėse tuo metu dirbo apie 550 įvairių

tarnautojų³³. Mažesnių miestų, miestelių ir apskričių gyventojus normuotais maisto produktais ir pramoninėmis prekėmis turėjo aprūpinti žemės ūkio, vartotojų kooperatyvai ir privatūs prekybininkai. Įvairių prekių ir maisto produktų normavimu gyventojams turėjo rūpintis savivaldybių maitinimo ir ūkio skyriai³⁴.

Analogišką paskirtį atliko vartotojų kooperatyvai ir privačios prekybos įmonės. Pavyzdžiui, Kauno miesto vartotojų kooperatyvas „Parama“ ir Vilniaus „Rūta“ kartu su šių miestų valstybinėmis prekybomis turėjo paskirstyti normuotas ir nenormuotas prekes, išduodamas pagal maisto korteles, leidimus ar tiesiog perkamas už markes. Antai, 1942 m. liepos mėn. duomenimis, apie 55 tūkst. kauniečių 34 „Paramos“ maisto krautuvėse buvo aprūpinami duona, kurią kepė moderniausia ne tik Lietuvoje, bet ir visame Pabaltijyje „Paramos“ kepykla, taip pat kitomis maisto prekėmis: miltais, kruopomis, cukrumi, druska ir t. t. Per parą „Parama“ parduodavo apie 25 t duonos. Be to, baltą duoną ši kepykla kasdien kepė vermachtui. Be maisto prekių krautuvių ir kepyklos „Parama“ tuo metu turėjo 4 geležies, 4 galanterijos, 2 manufaktūros, 2 elektromechanikos, 1 baldų ir 1 avalynės krautuvę, iš viso 14 pramoninių prekių krautuvių³⁵. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, „Paramos“ krautuvių skaičius nacių okupacijos metais sumažėjo. Antai, 1941 m. liepos mėn. duomenimis, Kaune veikė 42 „Paramos“ maisto krautuvės, 18 iš 39 pramoninių prekių krautuvių, o 21 pramoninių prekių parduotuvėje tuo metu buvo atliekama inventorizacija³⁶.

Vokiečių okupacijos metais „Paramos“ žinioje taip pat buvo dar 6 gamybos įmonės: avalynės fabrikas, skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių dirbtuvė, basoninių dirbinių dirbtuvė ir kosmetikos laboratorija. Skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, taip pat kosmetikos labo-

ratorija vertėsi iš seniau sukauptų žaliavų. Dauguma jų pagamintų prekių buvo nenormuojamos. Kitos gamybinės „Paramos“ įmonės juto žaliavų stygių. Vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių ir basoninių dirbinių dirbtuvės dirbo daugiausia pagal užsakymus iš kliento medžiagos. Ką gamybinės „Paramos“ įmonės pagamindavo, tą jos krautuvės išleisdavo į rinką³⁷. 1941 m. liepos mėn. duomenimis, gamybinėse „Paramos“ įmonėse dirbo apie 350, o prekybinį darbą „Paramoje“ tuo pat metu dirbo 629 žmonės³⁸. 1942 m. liepą „Paramos“ pramoninių prekių krautuvėse dirbo jau tik apie 50, o maisto prekių – apie 130 darbuotojų³⁹.

Vilniaus vartotojų kooperatyvui „Rūta“ 1942 m. vasarą taip pat buvo pavesta paskirstyti Vilniaus gyventojams maisto produktus ir kai kurias pramonines prekes. „Rūta“ perėmė buvusios valstybinės „Maistprekybos“ įmonės ir, 1942 m. pabaigos duomenimis, turėjo 127 maisto produktų, 2 manufaktūros, 4 galanterijos, 1 indų ir elektros reikmenų, 2 kosmetikos, 2 dažų ir tapetų, 1 batų ir 1 geležies parduotuvę⁴⁰, kurios aptarnavo apie 150 tūkst. Vilniaus gyventojų. Jos žinioje taip pat buvo 13 kepyklų, centrinis provincijos skyrių sandėlis, centrinis Vilniaus miesto krautuvių sandėlis, manufaktūros ir galanterijos bazė. Tarp minėtų prekybos įmonių buvo 9 specialiosios krautuvės: Vokietijos piliečiams, policijai ir savisaugos daliniams, mokytojams, universiteto darbuotojams ir t. t. Vartotojus aptarnavo apie 1 500 „Rūtos“ darbuotojų. Visus produktus ir medžiagas „Rūta“ gaudavo iš daugybės šaltinių: „Lietūkio“, „Pienocentro“, „Maisto“, „Sodybos“, Miltų paskirstymo punkto, malūnų, fabriekų ir kt.⁴¹

Įvairiomis ūkio prekėmis, kaip antai žemės ūkio ir namų ūkio remonto reikmenimis, vartotojai daugiausia buvo aprūpinami per „Lietūkį“, tiksliau – per jo Geležies ir statybinių medžiagų skyrių. Antai nuo 1941 m.

birželio 26 d. iki tų pačių metų gruodžio 31 d. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams (didmeninėms įmonėms), taip pat vietiniams kooperatyvams (mažmeninėms įmonėms) buvo paskirstyta šių prekių: vinių ir vielos – 263 t, įvairios geležies – 184 t, pasagų, pasaginių vinių ir grifų – 176 t, noragų ir verstuvių – 80 t, cinkuotų kibirų – 39,9 tūkst. vnt., ketaus dirbinių – 29 t, kastuvų ir kirvių – 9 t; taip pat buvo paskirstyta ir kitų panašių smulkių prekių pardavimo kainomis už 84 tūkst. reichsmarkių. Iš viso per minėtą laikotarpį „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta prekių pardavimo kainomis tik už 350 tūkst. reichsmarkių. Beje, 1941 m. prekės buvo gautos beveik išimtinai iš vietinės pramonės įmonių, nes „Lietūkis“ nuo nacių ir sovietų karo pradžios neturėjo teisės tiesiogiai užsakyti ir įsivežti prekių iš reicho ir vokiečių užimtų sričių. Šias funkcijas perėmė 1941 m. antroje pusėje įsteigta „Zentralhandels-gesellschaft Ost“ (Rytų centrinė prekybos bendrovė). Iš pradžių bendrovės darbas buvo nesėkmingas, todėl 1941 m. „Lietūkis“ iš jos prekių negavo.

1942 m. „Lietūkis“, tarpininkaujamas bendrovės „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir kitų vokiečių firmų, taip pat tiesiogiai pagal išduotus leidimus jau šiek tiek prekių gavo ir iš reicho bei kitų vokiečių užimtų sričių. Gauta 58,2 t pasagų (28,5 t per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir 29,7 t per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), 29 t grandinių (per Rytų geležies prekybos bendrovę „Ost Eienhandelsgesellschaft“), 22 t skardos (per „Ost Eienhandelsgesellschaft“), 13 t noragų ir verstuvių (per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), 60 tūkst. vnt. dalgų (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“) ir 16 tūkst. m² langų stiklo (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“). Iš viso iš reicho ir vokiečių užimtų sričių pardavimo kainomis 1942 m. gauta prekių, kurių vertė – 496 tūkst. reichsmarkių.

Tačiau ir 1942 m. „Lietūkis“ daugiau prekių gavo iš vietos fabrikų negu iš užsienio. Gauta šių svarbesnių vietos pramonės prekių: įvairios geležies – 123 t, noragų ir verstuvų – 103 t, pasagų – 85 t, kibirų – 41 tūkst. vnt., langų stiklo – 33 tūkst. m². Iš viso iš vietos pramonės „Lietūkis“ tais metais pardavimo kainomis gavo prekių, kurių vertė – 855 tūkst. reichsmarkių. „Lietūkis“ 1942 m. savo skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskyręs šių svarbesnių prekių: įvairios geležies – 170 t, noragų ir verstuvų – 153 t, pasaginių vinių ir grifų – 115 t, vinių ir vielos – 114 t, pasagų, ketaus dirbinių – 67 t, kastuvų ir kirvių – 5 t, kibirų – 37,9 tūkst. vnt. Įvairių kitų smulkių prekių pardavimo kainomis buvo paskirstyta už 440 tūkst. reichsmarkių. Iš viso 1942 m. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta prekių pardavimo kainomis už 808 tūkst. reichsmarkių. Įskaitant ir gaminius vokiečių kariuomenei, įvairioms įstaigoms ir vartotojams, 1942 m. „Lietūkis“ iš viso pardavė panašių prekių už 1,28 mln. reichsmarkių.

1943 m. „Lietūkis“ prekių iš užsienio gavo dar daugiau nei 1942 m., bet jo „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir kitoms vokiečių firmoms pateikti užsakymai vis vien tebuvo labai mažai tenkinami, nors tais metais ir dėta daugiau pastangų parūpinti prekių. Prie to prisidėjo ir žemės ūkio produktų gamintojų premijavimo sistema: pažadams ištesėti pririekė daugiau prekių, negu iki tol jų buvo tiekama. 1943 m. sausio 1–lapkričio 1 d. „Lietūkis“ iš vietos fabrikų ir užsienio gavo prekių pardavimo kainomis už 1,95 mln. reichsmarkių. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta šių svarbesnių prekių: pasagų – 288,1 tūkst. vnt., pasaginių vinių – 28,7 t, grifų – 930,3 tūkst. vnt., dalgių – 73,4 tūkst. vnt., vinių – 188,8 t, akėtvirbalių – 44 t, peilių cukriniams runkeliams nuimti – 80,2 tūkst.

vnt., kastuvų – 43,7 tūkst. vnt., kibirų – 32,4 tūkst. vnt., įvairios geležies – 538 t, noragų ir verstuvų – 24,4 t. Iš viso 1943 m. sausio 1–gruodžio 31 d. „Lietūkis“ pardavimo kainomis pardavė panašaus pobūdžio prekių už 2,02 mln. reichsmarkių.

Beje, 1943 m. „Lietūkis“ per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ buvo gavęs ne tik Vokietijos ir vokiečių užimtų sričių, bet ir švediškų, vengriškų prekių. Tais metais „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskirstyta 6,9 tūkst. vnt. dvi-ražių šieno šakių, 0,9 tūkst. vnt. keturražių sodo šakių, 1,3 tūkst. vnt. keturražių mėšlo šakių, 22,7 tūkst. vnt. kirvių, 16,3 tūkst. vnt. kastuvų, 13,8 tūkst. vnt. geležinių grėblių, 5,6 tūkst. vnt. rankinių pjūklų, 3,4 tūkst. vnt. skerspūklių, 1,7 tūkst. tuzinų pakabinamųjų spynų, 1,3 tūkst. tuzinų kaltų, 0,3 tūkst. tuzinų replių, 5,8 tūkst. vnt. keptuvių, 17 tūkst. vnt. švediškų dalgių, 1,2 tūkst. vnt. lygintuvų. Visos šios švediškos ir vengriškos prekės, išskyrus dalgius ir lygintuvus, buvo geros ir noriai perkamos⁴².

Didmeninėje prekyboje daug reikšmės aprūpinant vartotojus grūdų produktais, taip pat duona turėjo Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas, kuris kaip atskiras ūkinis vienetas buvo įsteigtas dar sovietų valdymo laikotarpiu – 1941 m. balandį. Trestas vienijo didesnius nacionalizuotus malūnus ir kai kurias kepyklas, taip pat prie malūnų buvusias pagalbines įmones – lentpjūves, elektrines, karšyklas, vėlyklas. Jam buvo pavaldūs 53 malūnai ir 15 kepyklų (14 Kaune ir 1 Šiauliuose). Ne visos kepyklos buvo geros būklės, todėl kai kurias iš jų teko uždaryti. Pavyzdžiui, kaip netinkamos buvo uždarytos 5 Kauno kepyklos. Dėl karo panaikinus laisvąją prekybą maisto prekėmis ir sunormavus jų vartojimą, Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas buvo įpareigotas visos Lietuvos miestų ir miestelių, taip pat produktų negaminančius arba nepakankamai gaminančius

(turinčius iki 2 ha žemės) kaimų civilius gyventojus aprūpinti į normuotą maisto davinį įeinančiais ruginiais miltais (kai kur – duona), kvietiniais miltais, miežinėmis maltomis ir nemaltų grūdų kruopomis, o vaikus – manų kruopomis. Tresto kepyklos iš dalies aprūpindavo duona didžiausių miestų – Kauno ir Šiaulių – gyventojus. Be to, tam tikrą malūnų produkcijos dalį trestas buvo įpareigotas tiekti kariuomenei.

Vis dėlto nacių okupacijos metais eksploatuojant tresto malūnus susidurta su nemažai sunkumų. Dauguma malūnų buvo didesniuosiuose centruose – Biržuose, Kaune, Kėdainiuose, Panevėžyje, Prienuose ir Vilniuje, o kai kuriose kitose vietovėse, pavyzdžiui, Kauno, Lazdijų, Telšių, Utenos, Zarasų apskrityse ir visame Vilniaus krašte, jų visiškai nebuvo. Kadangi trūko transporto, tresto malūnų pagamintos produkcijos buvo neįmanoma paskirstyti po visą Lietuvą. Atsižvelgiant į tai ir pritarus generaliniam komisariatui, į civilių gyventojų aprūpinimo malūnų produkcija planą buvo įtraukta dar 117 pajėgesnių kitų žinybų – savivaldybių, kooperatinių ir privačių – malūnų. Šių malūnų gamybą kontroliavo trestas, bet jų savininkų nuosavybės ir naudojimosi teisės buvo nepažeistos. Šitai padarytas pakenčiamas malūnų tinklas, leidžiantis trestui atlikti pavestus uždavinius⁴³.

Viešojo maitinimo įmonės okupacijos metais daugiausia aptarnavo vokiečių armijos karininkus, okupacinių įstaigų valdininkus, policininkus ir kitus pareigūnus. Daug reikšmės organizuotam viešajam maitinimui turėjo „Valgis“, kurį dar 1938 m. lapkričio 24 d. Kaune akcinės bendrovės pavidalu buvo įsteigusios lietuviškos ekonominės organizacijos „Pienocentras“, „Maistas“, „Sodyba“ ir „Parama“⁴⁴. Šios bendrovės tikslas – Kaune ir kituose didesniuosiuose Lietuvos miestuose steigti pavyzdines valgyklas, užkandines, svetaines, barus, kavines.

Kartu siekta reguliuoti patiekalų kainas ir kelti viešojo maitinimo įmonių kultūrą. Visus šiuos „Valgio“ užmojus ir įpusėtą darbą nutraukė sovietmetis. Sovietų valdžia atleido „Valgio“ vadovus ir tarnautojus, o vietoj jų priėmė nepatyrusius asmenis. Tiesa, nemažai nacionalizuotų privačių įmonių sovietai priskyre „Valgiui“, bet daugelis jų anksčiau buvo blogai tvarkomos ir visuomenėje neturėjo gero vardo. Taip sovietmečiu buvo sugriautas geras „Valgio“ įmonių įvaizdis ir pasitikėjimas jomis. Maža to, nacionalizuotas „Valgis“ buvo suskaidytas, o jo pagrindu įkurti Kauno ir Vilniaus „Valgio“ trestai⁴⁵.

Prasidėjus nacių ir sovietų karui, „Valgis“ buvo apiplėštas besitraukiančių raudonųjų. Vien Vilniuje sovietai pavogė 28 tūkst. rb grynaisiais, taip pat produktų už 21 tūkst. rb, padarė kitų nuostolių už 15 tūkst. rb (iš viso – už 64 tūkst. rb)⁴⁶. Išvijus bolševikus, akcininkai vėl bandė atkurti „Valgio“ bendrovę, bet vokiečių civilinės valdžios įstaigos nurodė Vilniaus ir Kauno „Valgio“ trestus reorganizuoti į vieną „Valgio“ trestą, turintį skyrius Vilniuje ir Kaune. 1942 m. balandžio 1 d. „Valgis“ buvo priskirtas generalinio komisariato III pagrindiniam skyriui ir pavadintas „Valgio“ svetainių centru („Valgis“ Gaststätten Zentrale). Dalį maisto produktų „Valgis“ gaudavo iš savo įsteigtų marmelado, kavos ir ledų įmonėlių, kitais aprūpindavo įvairios įstaigos, atsižvelgdamos į lankytojų skaičių ir į kortelėse nurodytas maisto produktų normas, nes klientai buvo maitinami pagal šias korteles. 1943 m. gegužės mėn. duomenimis, „Valgis“ visoje Lietuvoje turėjo 48 įmones (28 Kaune, 18 Vilniuje ir 2 Prienuose)⁴⁷. Iš 18 Vilniuje veikusių „Valgio“ įmonių buvo 8 svetainės, 4 užkandinės, 3 kavinės, 2 alaus barai ir 1 bufetas. Visos šios Vilniaus viešojo maitinimo įmonės turėjo 3 310 vietų, kasdien jas aplankydavo per 13 tūkst. vilniečių ir miesto svečių, juos aptarnaudavo 415 žmonių. Per

mėnesį Vilniaus „Valgio“ įmonėse apsilankydavo apie 400 tūkst. žmonių. 1942 m. spalio mėn. duomenimis, Vilniaus „Valgio“ kapitalas sudarė 204,2 tūkst. reichsmarkių, vidutinė mėnesio apyvarta siekė 265 tūkst. reichsmarkių⁴⁸.

Vokiečių okupacinei civilinei valdžiai vykdant reprivatizaciją, „Valgiui“ pamažu tapo nepavaldžios visos sovietų laikais jam pavestos administruoti nacionalizuotos žymesnės viešojo maitinimo įmonės. Vis dėlto kurių nors įmonę privatizavus „Valgis“ ir toliau buvo įpareigojamas tiekti maisto produktus, kurą ir pan.⁴⁹

KAINŲ POLITIKA

Okupantai nustatė nerealias kainas ir atlyginimus. Dar 1941 m. vasarą vokiečių okupacinė karinė valdžia išleido potvarkius, kuriais įsakė išlaikyti iki karo buvusias kainas ir atlyginimus bei nurodė, kad 1 reichsmarkė prilyginama 10 rublių. Įvedus civilinę valdžią, 1941 m. rugsėjo 11 d. Ostlando reicho komisaras Hinrichas Lohse taip pat išleido potvarkį, kuriuo patvirtino tai, ką buvo nustatę karinė valdžia, – kad kainos ir atlyginimai paliekami tokie, kokie buvo 1941 m. birželio 20 d. Skirtumas tik tas, kad reicho komisaras numatė galimybę kainas ir atlyginimus keisti, jei to prireiks dėl ūkio padėties⁵⁰. Dar 1940 m. lapkričio 25 d. sovietai, Lietuvoje įvesdami rublius, litą prilygino 90 kapeikų⁵¹, tad nacių okupacijos metais krašto piniginis vienetas ir vėl buvo nuvertintas. Anot ekonomisto

Vlodo Terlecko, kadangi okupuotose srityse cirkuliuojančios Reicho kredito kasų markės* aukso turinys buvo nenustatytas, manytina, kad jis prilygo Reicho banko markės aukso turiniui (0,358423 g grynojo aukso). Vadinas, pagal prieškarinį paritetą 1 reichsmarkė buvo lygi 2,38 lito, o, 1 reichsmarkę prilyginus 10 rublių, litas tekainavo 9 pfenigus, arba 4,7 karto mažiau nei prieš karą. Be to, kadangi prekių kainos Lietuvoje 1940 m. buvo padidintos mažiausiai 1,8–2 kartus, minėtais potvarkiais pinigai nuvertėjo 2,7–2,9 karto. Dėl griežtos prekių kainų kontrolės, taip pat pakeitus rinką normuotu paskirstymu negalėjo veikti vertės dėsnis ir į nerealų rublio ir reichsmarkės santykį reaguoti kainų lygio padidėjimu⁵². Antai pagal minėtus vokiečių karinės ir civilinės valdžios potvarkius 1 kg bulvių turėjo kainuoti 3, juodos duonos – 5,5, baltos duonos – 12, cukraus – 25, jautienos – 28, kiaulienos – 45 pfenigus ir t. t. Taigi susidarė padėtis, kai Lietuvos gyventojams jokia užsienio prekė, kad ir kaip reikalinga, buvo neprieinama, nes kiekvienai smulkmenai nusipirkti jiems būtų reikėję bent pusmetį dirbti⁵³. Kainos buvo naudingos tik čia atvykusiems ir reichsmarkių turintiems vokiečių pareigūnams, kariškiams ir pan. Tai buvo naudinga ir pačiai Vokietijai, nes esant tokiai padėčiai buvo galima ją aprūpinti pigiomis žaliavomis ir maisto produktais.

Okupantų potvarkiais nustatytos kainos ir atlyginimai žlugdė Lietuvos ūkį. Tai suprato ir patys okupantai, todėl netrukus ėmė leisti kitus potvarkius, kurie numatė bent reikalingiausius kainų ir atlyginimų

* Remiantis 1940 m. gegužės 3 d. Vokietijos įstatymu, ginkluotosioms pajėgoms visuose okupuotuose kraštuose finansuoti ir pinigų apyvartai juose reguliuoti buvo sukurta Vyriausioji reicho kredito kasų valdyba (vok. *Hauptverwaltung der Reichskreditkassen*), turinti karo pinigų emisijos teisę. Visuose okupuotuose kraštuose valdyba turėjo įsteigusi Reicho kredito kasas, per kurias savo leidžiamais pinigų ženklais (vok. *Reichskreditkassenschein*), išreikštais markėmis, aprūpindavo karinius dalinius ir okupacinę administraciją. Reicho kredito kasų markės buvo karo pinigai, nes skirtos vien okupuotų kraštų apyvartai.

pokyčius⁵⁴. Kainoms nustatyti ir kontroliuoti generalinio komisaro Theodoro Adriano von Rentelno potvarkiu 1941 m. gruodžio 1 d. buvo įsteigta Kainų centralė⁵⁵. Kiek vėliau, 1942 m. viduryje, ši institucija perorganizuota į Kainų direktoriaus įstaigą. Kartu išplėsta jos kompetencija, pavyzdžiui, suteikta teisė leisti įsakymus, susijusius su kainų nustatymu ir priežiūra. Iki tol Kainų centralė tebuvo patariamasis generalinio komisaro organas. Tiesa, principiniais kainų nustatymo ir priežiūros klausimais Kainų direktoriaus įstaiga privalėjo gauti generalinio komisaro sutikimą. Kainų direktorius kainų priežiūrą vykdė per apskričių viršininkus – šie privalėjo įgyvendinti jo nurodymus. Vykdydami kainų priežiūrą, apskričių viršininkai galėjo skirti administracines baudas iki 1 000 reichsmarkių ir iki 2 mėnesių uždaryti įmones. Apskričių viršininkų nutarimai per vieną mėnesį galėjo būti apskūsti Kainų direktoriui. Jo baudžiamoji galia buvo daug didesnė nei apskričių viršininkų: jis galėjo skirti neriboto dydžio pinigines baudas, uždaryti įmones neribotam laikui, nusikaltusiems asmenims uždrausti verstis prekyba arba leisti ją tik tam tikromis sąlygomis. Be to, Kainų direktorius galėjo įsakyti konfiskuoti daiktus, susijusius su nusikaltimu. Savo ruožtu Kainų direktoriaus sprendimai galėjo būti apskūsti generaliniam komisarui; šio nutarimai buvo galutiniai⁵⁶.

Leisdami įvairius su kainomis susijusius potvarkius, okupantai pirmiausia paisė naudos ir įvairių kitų savo tikslų, o ne Lietuvos ūkio reikalų. Antai daugelis tyrėjų teigia, kad prekių kainos ir atlyginimai nacių okupacijos metais Lietuvoje sudarė apie 60 proc. Vokietijoje buvusio jų lygio⁵⁷. Tiesa, tai buvo taikoma tik vietos gaminiams, vietos darbininkams ir tarnautojams. Atvykę iš reicho vokiečiai buvo aprūpinami reicho normomis, dažnai dar su priedais. O atvežtų

iš Vokietijos gaminių kainos kartais būdavo 100–150 proc. didesnės nei tų pačių gaminių Vokietijoje⁵⁸. Kokios buvo vidutinės metinės svarbesnių mažmeninės prekybos maisto prekių kainos didžiausiuose Lietuvos miestuose (Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje) 1942 ir 1943 m., puikiai iliustruoja pavyzdžiai. Antai 1942 m. 1 kg ruginių miltų kainavo 0,14, kvietinių miltų (I rūšis) – 0,27, ruginės duonos – 0,14, baltos duonos – 0,36, miežinių kruopų – 0,26 reichsmarkės; 1 l nenugriebto pieno – 0,13, 1 kg liesos varškės – 0,75, riebaus sūrio – 1,50, sviesto – 2,20 reichsmarkės; 1 kg šviežios kiaulienos – 1,06, rūkytų lašinių – 1,28, avienos – 1,29, jautienos (su kaulais) – 0,97, jautienos (be kaulų) – 1,15, veršienos – 1,20, vištienos – 1,00, žąsienos – 1,20 reichsmarkių; 1 kg bulvių – 0,06, šviežių kopūstų – 0,08, burokėlių – 0,17, svogūnų – 0,64, obuolių – 1,03, cukraus – 0,48, druskos – 0,14, 1 kiaušinis – 0,08, 50 g trečiosios rūšies tabako – 0,47, trys ketvirčiai litro alaus – 0,45 reichsmarkės.

Atitinkamas buvo ir nemaisto prekių kainų vidurkis 1942 m. didžiausiuose Lietuvos miestuose. Pavyzdžiui, vyriškos apatinės kelnės kainavo 1,75, vyriški apatiniai marškiniai – 2,62, pora vyriškų suvarstomų aulinių chromo batų – 11,67, vyriškas (pa)vasarinis apsiaustas – 59,27, vyriškas kostiumas („Boston“) – 80,53, vyriškas žieminis paltas – 91,00, geležis – 0,19 (1 kg), dalgiai (1 vnt.) – 2,31, pasagos (1 vnt.) – 0,47 reichsmarkės.

1943 m. iš maisto produktų labiausiai pabrango 1 kg svogūnų – 32,8 proc., žąsienos – 33,3 proc., vištienos – 35 proc., bulvių – 50 proc. Kitų maisto produktų kainos kito nedaug arba išliko tokios pat; iš nemaisto prekių labiausiai pabrango vyriški apatiniai marškiniai – 42,4 proc., vyriškos apatinės kelnės – 88,6 proc., dalgiai – 46,3 proc. Kitos nemaisto prekės pabrango nedaug⁵⁹.

JUODOJI RINKA IR OKUPACINĖS VALDŽIOS PRIEMONĖS PRIEŠ JĄ

Karo metais trūkstant prekių, be viešosios rinkos, kurioje daugiau ar mažiau laikytasi okupantų nustatytų kainų, egzistavo ir slapta juodoji rinka. Čia kiaušinis kainavo 0,80, litras pieno – 2, litras grietinės – 13, litras naminės degtinės – 18, kilogramas sviesto – 40, centneris bulvių – 50, kelių savačių paršukas – 100⁶⁰, tūbelė vazelininio kremo – 5 reichsmarkes, 2–3 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) pora medinių klumpių – 17⁶¹, apie 60 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) medžiaga vyriškai eilutei – 900, apie 200 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) radijo aparatas – 500–700, naudotas elektrinis lygintuvas – 110, naudotas dviratis – 1 000 reichsmarkių⁶² ir t. t. Dėl tokių kainų kiekvienas stengėsi juodojoje rinkoje šį tą parduoti, kad už gautus pinigus nusipirktų kitą trūkstamą daiktą ar šiaip pasipelnytų, todėl spekuliacija greitai tapo masiniu reiškiniu.

Siekdama išlaikyti pastovias kainas ir atlyginimus, kad išvengtų ūkio suirutės, okupacinė valdžia visomis įmanomomis priemonėmis kovojo su spekuliantais. Smulkesniems skyrė pinigines baudas pati kainų priežiūros žinyba. Rimtesnius nusikaltėlius, kurie svariau kenkė okupanto sugalvotai reikmenų paskirstymo tvarkai ir apskritai karo ūkiui, teisė ypatingasis vokiečių teismas. Jis baudė kalėjimu arba kalėjimu ir pinigine bauda. Bet vis tiek spekuliacija vis labiau plito, todėl 1942 m. vasarą okupantai spekuliantus ėmė administracine tvarka siųsti į priverčiamojo darbo stovyklas. Mažiausia bausmė už spekuliaciją buvo trys mėnesiai, bet dažniausiai skirdavo bent šešis⁶³.

1942 m. birželio pabaigoje dviejuose garlaiviuose, kurie Nemunu iš Jurbarko plaukė į Kauną ir gabeno apie 1 000 keleivių, atlikus kratą suimta 70 žmonių, turėjusių šių prekių: 4,5 tūkst. kiaušinių, 27 kg sviesto,

32 kg riebalų, 197 kg miltų, 73 kg duonos, 5 l grietinės, 30 kg varškės sūrio, 2,5 l aliejaus, 7 kg lydytų taukų, 8 kg veršienos, 5 l pieno, 480 kg bulvių, 22 gyvus naminius paukščius ir 7 papjautas vištas. Be to, spekuliantai, pajutę kratą, dalį vežamų prekių spėjo išmesti į Nemuną⁶⁴. Kaip turgavietėse ir kitose vietose gaudyti spekuliantai, galima suprasti iš 1942 m. liepos 13 d. dienraštyje „Į laisvę“ pateikiamo aprašymo: „Kovodama prieš nelegalią ir spekuliantišką prekybą, Kauno policija dar kartą padarė ekspediciją į senamiesčio žuvų rinką. Tai buvo padaryta išimtinai lietuvių gyventojų interesams. <...> Šioje akcijoje sukonfiskuotos prekės visos buvo atiduotos lietuvių įstaigoms, o maisto dalykai lietuvių ligoninėms. Ir šis naujas žygis į žuvų rinką įvyko taip greitai, kad nedaugeliui asmenų pasisėkė iš aikštės išeiti. <...> Patikrinimui buvo paimta 500–600 asmenų, o apie 100 asmenų tiksliau patikrinti. Be spekuliantų ir slaptų prekiautojų, suimtųjų didesnę dalį sudaro įvairūs gaivalai, vengiantieji darbo, kurie jau ilgesnį laiką nieko neveikia. Šie dabar pateko į darbo įstaigą ir buvo neatidėliojant įrikiuoti į darbą.“⁶⁵

Didelį spekuliacijos mastą ir kovą su ja akivaizdžiai liudija ir tokie pavyzdžiai: vien per 1942 m. liepą kainų priežiūros įstaiga prie Kauno miesto komisaro už kainų kėlimą, neleistiną prekybą maisto produktais ir kitomis draudžiamomis prekėmis 238 spekuliantus nubaudė pinigėmis baudomis, kurių bendra suma – 22 tūkst. reichsmarkių, ir 106 spekuliantus – laisvės atėmimo bausme. Be 3 907 kg įvairių maisto produktų, buvo konfiskuota daug kitų prekių, kurios turėjo būti iškeistos į maisto produktus. Be to, sulaikyti keturi naminės degtinės gamintojai buvo pristatyti specialioms valdžios organams, kad būtų nubausti⁶⁶. Per tų pačių metų spalį Vilniaus miesto administracija, kovodama su nelegalia prekyba, konfiskavo 1 139,6 kg nelegaliai pardavinėjamos mėsos. Speku-

liantai buvo suimti ir perduoti atitinkamoms įstaigoms nubausti⁶⁷. Matydami, kad įvairios priemonės negelbsti, vokiečiai net paskelbė, kad už stambaus masto spekuliaciją būsianti skiriama ir mirties bausmė⁶⁸.

1942 m. lapkričio mėn. į Kauno centrinių kalėjimų už nustatytų kainų nesilaikymą ir spekuliaciją atlikti bausmės buvo pristatyti 487 asmenys, 40 iš jų – už spekuliaciją namine degtine, 14 – už neteisėtą gyvulių skerdimą. Per tris kontrolės akcijas Kauno turguose tą patį mėnesį suimti 55 asmenys. Tą patį 1942 m. lapkritį už aukščiausių nustatytų kainų nesilaikymą Kaune buvo uždarytos 8 krautuvės⁶⁹. 1943 m. kovo mėn. už slaptą prekybą ir kainų kėlimą į Kauno komisariatą pristatyti 344 asmenys. Dar 50 asmenų atiduota teismui už slaptą prekybą ir naminės degtinės varymą. Už slaptai paskerstų gyvulių mėsos pardavinėjimą 18 asmenų perduoti vokiečių ypatingajam teismui ir pasodinti į kalėjimą. Per keletą netikėtų turgaus patikrinimų Kaune sugauta dar 100 asmenų. Jie apkaltinti slapta prekyba ir aukštomis kainomis. 1943 m. kovo mėn. dėl kainų kėlimo 7 parduotuvės buvo uždarytos dviem savaitėms, daug jų savininkų nubausta už kainų nežymėjimą arba netinkamą žymėjimą. Iš viso tą mėnesį konfiskuota 87 kg sviesto, 500 kg miltų, 815 kg javų, 1 870 kg mėsos, 3 241 kiaušinis ir kt.⁷⁰ 1943 m. birželio mėn. Kauno geto sargyba konfiskavo 18 500 reichsmarkių, 2 381 kg miltų, 101 kg mėsos, 239 kg žirnių, 274 kg ruginių miltų, 92 kg sviesto, 45 kg lašinių, 172 kg žuvų, 132 kg duonos, 3 065 kiaušinius, 41 kg cukraus, 105 kg druskos, 38 l aliejaus, 189 l pieno, 481 pakelį cigarečių, 173 virtuvės įrankius ir kt.⁷¹ 1943 m. kainų priežiūros organai nustatė, kad Palangos kurhauze galima papietauti be kortelių. Patikrinus pas kurhauzo vedėją rastas 61 l degtinės, kurią jis, kaip pats prisipažino, pirkto spekuliacine kaina. Kurhauzas buvo uždarytas, o jo vedėjas išvežtas į priverčiamųjų darbų stovyklą⁷².

Kauno srities apygardos komisaro 1943 m. rugsėjo 10 d. rašte „Dėl kovos su spekuliacine prekyba ir kainų kėlimu“ sakoma: „Spekuliacinė prekyba Lietuvoje bauginančiai išsiplėtė, taip kad tvarkingas aprūpinimas gyventojų yra abejotinas, nors reikalingas kiekis produktų krašte yra.“⁷³ Pažymėtina, kad vokiečiai nevienodai baudė asmenis, kurie reikalo spiriami pardavė kokį nors savo daiktą, ir nuolat spekuliacija besiverčiančius asmenis. Spauloje net buvo paskelbtas toks paaiškinimas: „Su kainų kėlėjais profesionalais bus kovojama visu griežtumu. Neskaitant jų prekių konfiskavimo, jie bus dar baudžiami didelėmis pinigėmis bandomis ir laisvės atėmimo bausmėmis. Priešingai, bus švelniai elgiamasi su asmenimis, kurie kvotos metu galės įrodyti, kad aukštų kainų jie prašė iš vargo. Tų žmonių atžvilgiu bus parodyta tiek supratimo, kad konfiskuotieji daiktai bus parduodami normaliomis kainomis ir varge esančiam jų savininkui bus atiduoti visi gautieji pinigai, jei asmuo bus sučiuptas pirmą kartą.“⁷⁴

Spekuliantai bandė apgauti valdžią maisto produktus siųsdami siuntiniais, bet apgaulė nepavyko. Valdžia kartkarčiais tikrindavo ir siuntinius, o radusi ten spekuliacinių prekių baudė tiek siuntėjus, tiek gavėjus⁷⁵.

Vis labiau trūkstant įvairių reikmenų ir mažėjant markės perkamajai galiai, daugeliu atvejų įvairių gaminių savininkai už pinigus iš viso nenorėjo parduoti. Ėmė įsigalėti atlyginimas natūra ir mainų prekyba. Suprantama, okupantams tai nepatiko, nes piniginis atlygis beveik nustojo reikšmės, kadangi reikmenų galėjo įsigyti tik tas, kuris turėjo kuo mokėti natūra arba keisti, o tai griovė nacių įvestą ūkio sistemą. Todėl ilgai negaišę okupantai uždraudė atlyginimą natūra. 1942 m. birželio 20 d. Lietuvos generalinio komisaro A. von Rentelno potvarkiu nustatyta: „Draudžiama už įvairių laisvųjų profesijų asmenų, amatininkų ir kitus panašius

patarnavimus, o taip pat įvairių prekių ir verslų prekyboje vietoje numatyto atlyginimo ar kainos grynais pinigais reikalauti ar siūlyti maisto produktus ir kitus gaminius, kurių gaminimas ir tiekimas vartotojams yra tvarkomas atitinkamais Reicho Komisarų Rytų Kraštui potvarkiais ir Lietuvos Generalinio Komisarų vykdomaisiais nuostatais.⁷⁶ Nevykdantiems šio potvarkio grasinta laisvės atėmimu iki šešių savaičių arba pinigine bauda iki 1 000 reichsmarkų⁷⁷.

Plito ne tik spekuliacija ir mainų prekyba. Dėl prekių trūkumo viešojoje rinkoje atsirado anksčiau neregėtų dalykų, pavyzdžiui, eilės, kurias gyventojai vadindavo uodegomis. Kadangi prekių parduotuvėse retai būdavo tiek, kad užtektų bent turintiems korteles ar leidimus, tai jų gaudavo nusipirkti tik tie, kurie spėdavo į parduotuvę patekti pirmiau, negu prekės baigdavosi. Taigi gyventojai dar kažin kada prieš parduotuvių atidarymą rinkdavosi prie jų, kad suspėtų atsistoti arčiau durų, ypač jei kur pasirodydavo retai atgabenamų prekių.

Keblumą radosi ne tik dėl to, kad kone visiems reikmenims pirkti reikėjo kortelių ir leidimų. Dažnai parduotuvių savininkai ar vedėjai atsisakydavo parduoti net ir turintiems leidimus. Ne vienas jų pasinaudodamas padėtimi norėjo pasipelnyti arba pirmiausia bent aprūpinti savo gimines, draugus ir pažįstamus⁷⁸. Spauda apie tai rašė: „Paskutiniu laiku ne vienas turėjo karčiai patirti, kad kai kurie krautuvių savininkai atsisakė parduoti prekes, nors buvo pateiktas leidimas pirkti ir krautuvėje dar buvo pakankama prekių atsarga. Dažniausiai atsisakymas parduoti buvo aiškinamas tuo, kad prekės dar nebuvo įkainotos, arba kuriuo kitu išsikalbėjimu. Primitytinai nurodoma, kad krautuvės savininkas neturi teisės atsargoje turimų prekių pirkėjui neparduoti. <...> Kiekvienai prekei, savaime suprantama, yra kaina. Jei kompetentingos

įstaigos kai kurioms prekėms kainų dar nenustatė, tai joms galioja bent senos rusų kainos, buvusios iki 1941 m. birželio 20 d.“⁷⁹ 1942 m. Kaune vokiečiai uždarė keletą baldų parduotuvių, nes kainos, palyginti su 1941 m. birželio 20 d. buvusiomis, kurių tos parduotuvės turėjo laikytis, buvo pašokusios net iki 1 000 proc.⁸⁰ Už tokių pat nusikaltimą vokiečiai uždarė vieną radijo reikmenų parduotuvę ir 35 iš 41 tuomet Kaune veikusios privačios knygų ir popieriaus parduotuvės. 1943 m. vasarį Vilniaus miesto komisaras už panašius prasižengimus uždarė keliolika privačių parduotuvių. Tačiau prekybos ar kitas reikmenų paskirstymo įmones ne visada buvo galima uždaryti, nes piliečiai būtų likę be jokios galimybės apsirūpinti maistu ar kitais reikmenimis. Tokiais atvejais įmonių savininkus ar vedėjus baudavo pinigine bauda ar laisvės atėmimu. Griežtai reikalauta, kad būtų pažymėtos visų parduotuvėse parduodamų gaminių kainos. Atsirado net skundų knygos, į kurias pirkėjai galėjo įrašyti skundus, jei pardavėjai iš jų reikalaudavo didesnių, nei nustatytosios, kainų⁸¹.

Vokiečių ir lietuvių administracija energingai kovojo su naminės degtinės vavytu, kas vokiečiųmečiu be galo suklestėjo. Pavyzdžiui, Kauno apskrityje tik per 1942 m. birželio mėn. buvo iškeltos 67 bylos naminės degtinės vavytojams, pas kuriuos rasta 168,5 l degtinės. Kadangi tuo metu policija sugaudavo ne daugiau kaip 10–15 proc. degtindarių, taigi 1942 m. vasarą Kauno apskrityje jų buvo šimtai. Kai kurie degtindariai darbavosi su nemenku užmoju. Štai vienas Tauragės Naujamiestyje sugautas degtindaris prisipažino, kad naminei varyti jau sunaudojęs 151 cnt grūdų. Veikiausiai jis nebuvo stambiausias šio verslo atstovas⁸². Visoje Lietuvoje naminei varyti buvo suvartojama daug grūdų, todėl vokiečiai buvo labai susirūpinę. 1942 m. spalio 16 d. „Ūkininko patarėjas“ rašė: „Generalkomisaras įspėjo per apskri-

čių viršininkus valstybines įstaigas atkreipti ypatingą dėmesį į naminės varytojus ir už naminės varymą dar pagriežtinti bausmes. <...> Atsitikimai, kai naminės varymui sunaudota daugiau kaip vienas centn. javų, laikytini nusižengimais karo ūkiui. Naminės varymui sunaudojusieji daugiau kaip 10 centn. javų, gali būti baudžiami net mirties bausme.“⁸³

Karo metu esant prekių deficitui, daugėjo vagysčių ir plėšimų, todėl prieš nusikaltėlius taip pat buvo imtasi griežtesnių priemonių. Šiuo atveju daugiau pasireiškė lietuvių administracija, nes kone visas turtinių nusikaltimų bylas vokiečiai perduodavo nagrinėti lietuvių teismams. 1942 m. vasarą generalinis teisingumo tarėjas išleido aplinkraščių prokurorams, kuriuo juos įpareigojo šiuos nusikaltimus skubiai iširti ir nusikaltėlius tuojau atiduoti teismui. Be to, šiems nusikaltėjams teismai privalėjo skirti griežtas kardomasias priemones ir bausmes. Plėšikams galėjo būti skiriama mirties bausmė, o vagims – kalėjimas. Tačiau vokiečiai gana daug smulkesnių vagišių baudė administraciniu būdu – dažniausiai siųsdami į priverčiamojo darbo stovyklas⁸⁴.

Kita paplitusi nacių okupacinio laikotarpio nusikaltimų rūšis – dokumentų klastotės, su jų pagalba siekiant materialinės naudos. 1944 m. birželio mėn. vokiečių ypatingasis teismas Kaune nuteisė didelę grupę klastotojų, spekuliacinėmis kainomis beveik ištikus metus pardavinėjusių suklastotas maisto prekių korteles. Suklastotos šių kortelių atkarpos, išspausdintos įvairiose slaptose Kauno ir kitų vietų spaustuvėse, didelio agentų tinklo buvo platinamos krašte, daugiausia tarp prekybininkų. Prekybininkai šias iškarpas lipino ant lakštų ir, įteikę juos ūkio įstaigoms, įsigydavo prekių, kurias paskui slaptai perduodavo spekuliacine kaina. Taip prekybininkai supirko didelį kiekį gyventojams skirtų maisto produktų ir eliminavo juos iš nustatytos paskirstymo tvarkos.

Klastotojai buvo pasidaliję į keturias grupes. Vieni rūpinosi maisto kortelių atkarpų spausdinimu slaptose spaustuvėse, antri dirbo spaustuvėse spausdintojais arba raidžių rinkėjais, savinosi iš šių įmonių medžiagas (maisto produktų kortelių lakštus, rašmenis, klišes, spausdinimo dažus ir pan.) ir perduodavo tai klastotojams. Treti rūpinosi atkarpų platinimu daugiausia ketvirtajai grupei – prekybininkams. Klastotojų centras buvo Kaune. Iš viso buvo tardomi 142 asmenys. Didelė jų dalis dar iki teismo nuteisti baudžiamuoju įsakymu. 35 asmenims pareikštas kaltinimas nusikaltimu karo ūkiui ypatingajame teisme. Ypatingasis teismas 8 pagrindiniams klastotojams skyrė mirties bausmę, kiti kaltinamieji nubausti nuo pusantrų iki dvylikos metų sunkių darbų kalėjimo⁸⁵.

Machinacijų maisto kortelėmis ir leidimais pirkti mastas buvo toks didelis, kad jis neaplenkė net lietuvių administracijos tarnautojų. Antai 1942 m. pabaigoje Kauno miesto komisaro brigadenfiurerio Cramerio iniciatyva Kauno miesto savivaldybė atliko reviziją lietuvių Maitinimo ir ūkio skyriuje ir vietiniuose jo padaliniuose. Jau per pirmąją reviziją paaiškėjo, kad skyriaus tarnautojai už kyšius natūra kai kuriems asmenims yra išdavę labai daug leidimų pirkti įvairius gaminius, taip pat nustatyta nusižengimų taisyklėms ir atsiskaitant už maisto kortelių atkarpas⁸⁶.

Nors okupacinė valdžia dėjo didžiules pastangas, jai taip ir nepavyko pažaboti juodosios rinkos.

MIESTO GYVENTOJŲ SOCIALINĖ PADĖTIS

Lietuvos žmonių, dirbančių pramonėje ir amatuose, socialinė padėtis nacių okupacijos metais buvo labai nelengva. Ypač sunkiai

vertėsi pramonės darbininkai. Vidutinis mėnesinis jų darbo užmokestis 1942 m. buvo tik 73 (vyrų – 82, moterų – 54) reichsmarkės. Durpių pramonėje vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1942 m. buvo 57, akmens ir dirvožemio (žemės) – 69, metalo – 94, chemijos ir kaučiuko – 60, odos – 70, tekstilės – 49, miško – 76, popieriaus – 79, poligrafijos – 78, maisto – 74, drabužių ir avalynės pramonėje – 73, statybų versle – 98, vandens, dujų, elektros gavyboje ir aprūpinime – 87 reichsmarkės⁸⁷. Realusis darbo užmokestis, atsižvelgiant į ilgą darbo dieną (ji trukdavo mažiausiai 9 valandas, neskaitant pietų pertraukos) ir darbo savaitę (6 dienos), sunkų darbą ir kitus veiksnius, buvo dar mažesnis. Ypač neigiamai realųjį darbo užmokestį veikė tai, kad oficialiomis kainomis darbininkai galėjo nusipirkti tik dalį būtinausių maisto produktų ir pramoninių vartojimo reikmenų, o kitus turėjo įsigyti juodojoje rinkoje, kur viešpatavo nepaprastai aukštos spekuliacinės kainos. Be to, nemenka nominaliojo darbo užmokesčio dalis buvo atskaičiuojama kaip įvairūs mokesčiai ir mokėjimai (algų, socialinio draudimo, buto nuomos, medicinos paslaugų, vaikų mokymo).

Gaunamas užmokestis negalėjo užtikrinti darbininkams net minimalaus pragyvenimo, juolab kad to meto Lietuvoje pramonėje ir kitose ūkio šakose (iš dalies išskiriant žemės ūkį) dirbo tik vienas iš sutuoktinių (dažniausiai vyras, o žmona užsiėmė namų ruoša), tad jo pajamos iš esmės buvo visos šeimos pajamos. Be to, nors mieste šeimos buvo ne tokios gausios kaip kaime, ir čia dažniausiai augdavo keli vaikai, kuriems išlaikyti reikėjo skirti nemažą šeimos biudžeto dalį. Okupantų skaičiavimu (žinoma, taikyta jiems palanki metodika), 1942 m. pabaigoje darbininkų ir tarnautojų pragyvenimo minimumas vien oficialiomis kainomis buvo 140 reichsmarkių⁸⁸. Iš tiesų jis buvo kur kas didesnis. Antai oficialus vidutinis mėnesinis

1939 m. pragyvenimo minimumas vienam suaugusiam asmeniui Lietuvoje buvo 63,24, dviejų asmenų šeimai – 103,30, penkių asmenų šeimai – 153,60 lito⁸⁹. Atsižvelgiant į tai, kad pinigai nacių okupacijos laikotarpiu, palyginti su prieškariniu (1939 m.), nuvertėjo kelis sykius, galima daryti išvadą, kad vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraiška reichsmarkėmis nacių okupacijos metais taip pat buvo kelis kartus didesnė už minėtąją 1939 m. vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraišką litais. Matydami, kad iš gaunamo nominalaus darbo užmokesčio dauguma darbininkų šeimų neįstengia nusipirkti net normuotų maisto produktų pagal korteles, okupantai 1943 m. buvo priversti padidinti darbo užmokestį. Pavyzdžiui, darbininkų vyrų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1943 m., palyginti su 1942 m., padidėjo 37,8 proc. (113 reichsmarkių), o darbininkų moterų – 44,4 proc. (78 reichsmarkės)⁹⁰. Tačiau ir toks atlyginimas negarantavo net okupantų nustatyto vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo.

Nacių okupacinė valdžia, siekdama parodyti, kad okupantams rūpi vietos darbininkų gerovė, 1942 m. pradžioje įmonėse pradėjo steigti sunkiai fiziškai, naktį ir ilgai dirbančiams darbininkams valgyklas, kur jie buvo maitinami pateikę šiam reikalui skiriamas papildomo maisto korteles⁹¹. Idėja maitinti darbininkus buvo pasiskolinta iš Vokietijos, kur Vokiečių darbo frontas su šūkiu „Šiltas maistas įmonėje“ tokią praktiką buvo plačiai paskleidęs. Karo metais Lietuvoje darbininkams taip pat paprastai buvo duodami šilti – dažniausiai vieno patiekalo – pietūs. Tiesa, trūkstant mėsos ir riebalų, jie dažniausiai buvo ruošiami iš bulvių, kruopų ir daržovių⁹². Okupantų potvarkiais sunkiai dirbančiais buvo laikomi darbininkai, kurie sunkų fizinį darbą dirbo nuolat, arba tie, kurie vidutinio sunkumo fizinį darbą dirbo nuolatinėmis sunkiomis sąlygomis,

pavyzdžiui, dideliame karštyje, dulkėse, garuose ir t. t.; ilgai dirbančiais buvo laikomi darbininkai, kurių darbo pamaina truko ne mažiau kaip 10 valandų, o iš jų 9,5 valandos buvo grynasis darbo laikas (moterims ir jaunuoliams iki 18 metų amžiaus mažiausias grynasis darbo laikas buvo sutrumpintas iki 9 valandų), arba tie, kurių darbovietė buvo daugiau kaip 10 km nutolusi nuo gyvenamosios vietos ir kurie dėl tos priežasties mažiausiai 11 valandų nebūdavo namie; naktį dirbančiais buvo laikomi tie darbininkai, kurie mažiausiai 4 darbo valandas dirbdavo tarp 20 ir 6 valandų⁹³. 1942 m. kovo pradžios duomenimis, visų šių kategorijų darbininkų maitinimas buvo organizuotas 86 Vilniaus, 43 Kauno ir 1 Šiaulių įmonėje, kurių valgyklose maitinosi atitinkamai 12 390, 9 245 ir 500 darbininkų. Vėliau tokių valgyklų įrengta ir kituose miestuose⁹⁴. Sunkiai fiziškai, naktį ir ilgai dirbantys darbininkai tų įmonių, kuriose nebuvo galima įsteigti valgyklos (trūko patalpų, mažas nurodytų kategorijų darbininkų skaičiaus ir pan.), gaudavo maisto kortelių papildomai įsigyti maisto produktų parduotuvėse⁹⁵.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad šių maisto normų skyrimas buvo labiau propagandinis dalykas nei reali parama pusalkaniams darbininkams. Antai Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdybos skelbimu Nr. 29 buvo nustatytos tokios papildomos savaitinės maisto normos kiekvienam papildomo maisto kortelių gaunančiam asmeniui: duonos – 300 g, mėsos – 150 g, kruopų – 100 g, riebalų – 20 g⁹⁶. Tai buvo tarsi pasityčiojimas iš Lietuvos darbininkų, nes geriausiu atveju šios normos galėjo pretenduoti į dienos, bet ne į savaitės papildomo maisto normas, juolab kad ir visiems miestų gyventojams skiriamos savaitinės (nepapildomos) normos buvo labai mažos. Antai 1942 m. vasario 25 d. Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdybos skelbimu Nr. 34 visiems

Lietuvos miestų gyventojams nuo 1942 m. kovo 2 iki 29 d. skirtos tokios savaitinės maisto normos: duonos – 1 750 g, mėsos – 300 g, kvietinių miltų – 250 g, sviesto – 150 g, kruopų – 100 g, cukraus – 100 g, druskos – 50 g⁹⁷. Tai reiškia, kad vienam miestiečiui per dieną buvo skiriama 250 g duonos, 43 g mėsos, 29 g kvietinių miltų, 21 g sviesto, 14 g kruopų, tiek pat cukraus ir 7 g druskos. Šitokios normos ne tik kad suaugusiajam, bet netgi vaikui buvo per mažos. Be to, gyventojams skiriamos maitinimo normos buvo nuolat mažinamos. Antai vienuoliktuoju maitinimo laikotarpiu (1942 m. gruodžio antroji pusė–1943 m. sausio pirmoji pusė) suaugusiam Vilniaus miesto gyventojui vienai savaitei pagal maisto kortelę numatyta išduoti 1,9 kg bulvių, 1,4 kg duonos, 250 g mėsos, 225 g kvietinių miltų, 150 g kruopų arba makaronų, 130 g riebalų, 125 g cukraus, 100 g druskos ir 15 g kavos surogato, iš ko buvo galima gauti vidutiniškai 1 152,5 kalorijos per dieną⁹⁸. Tai reiškia, kad pagal maisto kortelę numatomi gauti produktai galėjo sudaryti tik apie trečdalią ar pusę žmogaus organizmui ir darbingumui palaikyti būtino kalorijų kiekio. Nenormuojamais maisto produktais – vaisiais, daržovėmis, žuvimi ir kt. – to skirtumo padengti taip pat buvo neįmanoma, nes šių produktų parduotuvėse būdavo labai retai ir mažai, o turguje jų ne kiekvienas galėdavo įpirkti dėl aukštų kainų. Be to, miestiečiai, taigi ir darbininkai, beveik sistemingai negaudavo visų maisto kortelėmis numatytų gauti produktų ar jų normų. Pavyzdžiui, minėtu vienuoliktuoju maitinimo laikotarpiu suaugę Vilniaus gyventojai per savaitę vidutiniškai tegavo po 1,9 kg bulvių, 994 g duonos, 112,5 g kvietinių miltų, 100 g cukraus, 80 g druskos, 62,5 g mėsos, 16,5 g kruopų arba makaronų, 15,6 g riebalų ir 12 g kavos surogato, kas sudarė apie 5 000 kalorijų, arba 709,4 kalorijos per dieną, t. y. mažiau kaip du trečdalius pagal

maisto korteles numatyto gauti kiekio⁹⁹. Nepajėgdami papildomo maisto normomis normaliai aprūpinti net įmonių valgyklų, okupantai ragino įmones pačias pasirūpinti papildomo maisto – pasisodinti daržovių, auginti kiaules ir t. t. Tačiau šitokios veiklos buvo leidžiama imtis tik prieš tai suderinus klausimą su Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdyba. Kiaules leista penėti tik tuo atveju, jei savo ar kaimyninėje įmonėje buvo užtektinai pašaro: virtuvės liekanų ir pan. Kito pašaro kiaulėms auginti nebuvo galima gauti, nes pašarus skirstė ir visus su jais susijusius klausimus tvarkė okupacinės valdžios įstaigos¹⁰⁰.

Darbininkams labai trūko ne tik maisto, bet ir drabužių, avalynės. Mieste jų buvo galima nusipirkti tik pateikus darbovietės pažymėjimą ir pagal jį gautą leidimą. Tokius leidimus vokiečiai išduodavo kaip skatinimo už įvairius papildomus darbus priemonę. Antai leidimai pirkti avalynės ar drabužių pirmiausia buvo išduodami kuro prievolę atliekantiems darbininkams¹⁰¹.

Nacių okupacinė valdžia gerai žinojo sunkią darbininkų padėtį. Antai viename iš generalinio komisaro A. von Rentelno 1942 m. pranešimų vadovybei buvo rašoma: „Darbininkų nuotaikos yra nepaprastai slogios. <...> Taip yra dėl pasunkėjusių gyvenimo mieste sąlygų, palyginti su kaimu, toliau – dėl nepaprastai mažų atlyginimų, kurie pagal įsakymą turi sudaryti tik 60 proc. atlyginimo, gaunamo reiche, tačiau jie labai dažnai sudaro tik 60 proc. atlyginimo, gaunamo Rytų Prūsijoje. Kita vertus, plačiai vartojamų prekių kainos net 60 proc. viršija reicho kainas. Galų gale nemenką įtaką turi prastas aprūpinimas, dėl ko anksčiau turtingoje Lietuvoje nebuvo jokių problemų. Be to, apmokėjimo galimybės čia yra mažesnės negu reiche, ir darbininkai dažnai negali, kaip kiti gyventojų sluoksniai, apsirūpinti papildomais maisto produktais. Socialinio

draudimo padėtis iki šiol buvo tokia, kad jeigu darbininkas, turintis didesnę šeimą, susirgdavo, tai jis turėdavo badauti, kadangi jam priklausančios pajamos neviršydavo pragyvenimo minimumo.“¹⁰² Ir vis dėlto nacių okupacinė valdžia nesiėmė esminių priemonių darbininkų padėčiai pagerinti.

Nekokia buvo ir pramonės tarnautojų socialinė padėtis. Nors jų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo beveik dvigubai didesnis už darbininkų, iš jo išsimaitinti buvo taip pat labai sunku. Be to, pramonės tarnautojai negaudavo papildomo maisto kortelių maitintis įmonių valgyklose, taip pat ir maisto kortelių įsigyti papildomų maisto produktų parduotuvėse. 1942 m. sausio mėn. vidutinis mėnesinis pramonės įmonių techninių tarnautojų darbo užmokestis buvo 142 (vyrų – 143, moterų – 109), raštinės tarnautojų – 132 (vyrų – 142, moterų – 102) reichsmarkės¹⁰³. Palyginti su minėtų kategorijų prekybos tarnautojų uždarbiu, pramonėje dirbančių techninių ir raštinės tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo ketvirtadaliu didesnis. Antai 1942 m. vasario mėn. prekybos įmonių techninių tarnautojų užmokestis buvo 112, prekybos įmonių raštinės tarnautojų – 106 reichsmarkės¹⁰⁴. Vokiečių statistika prie tarnautojų priskyrė ir aptarnaujantįjį personalą: raštinių kurjerius, sargus, vairuotojus, vežikus ir pan. Jų socialinė padėtis buvo artima darbininkų padėčiai. Antai pramonės įmonių aptarnaujančiojo personalo vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1942 m. sausio mėn. buvo 67 reichsmarkės (vyrų – 70, moterų – 51)¹⁰⁵. Pramonėje dirbančių tarnautojų padėtis šiek tiek pagerėjo 1943 m., nes okupantai, matydami sunkią jų socialinę padėtį, nulemtą didžiulės infliacijos ir pinigų nuvertėjimo okupuotame krašte, buvo priversti pakelti atlyginimus (beje, tą patį padarė ir darbininkams). Antai, 1943 m. gruodžio mėn. duomenimis, pramonės įmonių techninių

tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo 287, raštinės tarnautojų – 238, aptarnaujančiojo personalo – 113 reichsmarkų¹⁰⁶.

Amatininkų padėtį nacių okupacijos metais ypač sunkino dideli mokesčiai, pagalbinių darbininkų trūkumas, gamybos priemonių ir žaliavų stoka. 1944 m. sausio mėn. Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos vyr. inspektorius apyskaitiniame pranešime rašė: „Žaliavų aprūpinimo atžvilgiu geriausiai stovi batsiuvių branža, gauna odos, gumos ir kitų smulkmenų. <...> Visų kitų branžų amatininkai yra sunkioje padėtyje. Medžiagų savo amatui negauna, o mokesčiai gana aukšti. Dėl mokesčių perkrovimo amatininkai padengimui susidariusių išlaidų kelia kainas klientams.“¹⁰⁷ Panašiai amatininkų padėtį apibūdino ir Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Šančių ir Aukštosios Panemunės rajono vyr. inspektorius 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime: „Žaliavų labai mažai gauna. Pav. batsiuviai gauna tokių dalykų, kurie jų amatui net nereikalingi.“¹⁰⁸ Toliau pranešime daroma išvada: „Visos amato šakos įsiverčia gaudamos „laisvoje rinkoje“ reikalingų žaliavų brangiomis kainomis.“¹⁰⁹ Beje, keldami paslaugų kainas klientams ir už tai juodojoje rinkoje įsigydami reikiamų žaliavų, amatininkai nuolat rizikavo būti nubausti didelėmis piniginėmis bandomis ar net laisvės atėmimo bausmėmis, nes okupantai buvo nustatę oficialius įvairių amatininkų paslaugų įkainius¹¹⁰.

MIESTIEČIŲ DARŽŲ KOLONIJOS

Siekiant padidinti miestiečių maisto išteklius karo metais buvo iškelta daržų kolonijų mintis. Ji buvo pasiskolinta iš vokiečių. Vokietijoje jau nuo seniau miestų pakraščiuose steigėsi tokios kolonijos – nedideli sklypai,

dažnai su mažais vasariniais nameliais¹¹¹. Tokių sodų ir daržų sklypų būta ne tik Vokietijoje – jie buvo labai paplitę ir kituose kraštuose, pavyzdžiui, Vidurio Europoje¹¹².

1942 m. balandžio mėn. pirmojo generalinio tarėjo Petro Kubiliūno pavedimu, suderinus su generaliniu komisaru A. von Rentelnu, buvo sudaryta Vyriausioji miestiečių daržų komisija, į kurią įėjo šių įstaigų atstovai: 1) Darbo ir socialinių reikalų vadybos; 2) Profesinių sąjungų centro biuro; 3) Savivaldybių departamento; 4) Vyriausiosios statybos valdybos; 5) Vyriausiosios butų valdybos; 6) Maitinimo ir žemės ūkio vadybos; 7) Žemės ūkio rūmų ir 8) „Lietūkio“¹¹³. Pasak 1942 m. gegužės 20 d. darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo Jono Paukščio potvarkio, Vyriausioji miestiečių daržų komisija buvo patariamoji institucija prie darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo¹¹⁴. Atskirose savivaldybėse taip pat netrukus susikūrė vietos miestiečių daržų komisijos, kurių sudėtis, beje, buvo oficialiai reglamentuota: komisijos pirmininkas – savivaldybės atstovas, nariai – vietos agronomas, profesinių sąjungų atstovas, vietos butų biuro atstovas. Šios komisijos buvo įgaliotos tvarkyti daržų kūrimo reikalus vietose¹¹⁵. Minėtasis 1942 m. gegužės 20 d. darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo J. Paukščio potvarkis išsamiau reglamentavo vietos miestiečių daržų komisijų pavaldumą. Jame sakoma: „Vietose miestiečių daržų tvarkymui vadovauja: Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestuose – miesto burmistras, vietos miestiečių daržų komisijos padedamas; kituose miestuose – apskrities viršininkas, vietos miestiečių daržų komisijos padedamas.“¹¹⁶ Vyriausioji miestiečių daržų komisija nustatė nuomojamo sklypo dydį: atsižvelgiant į jo dirvožemio gerumą ir nuomininko šeimos gausumą, sklypas turėjo būti ne mažesnis kaip 100 m² ir ne didesnis kaip 600 m². Didesnius sklypus leista nuomoti

tik ten, kur buvo žemės perteklius. Sklypo nuomos pirmenybė turėjo būti teikiama gyventojams, kurie gyveno tame pačiame žemės sklype arba arčiausiai jo, taip pat kurie mažiau uždirbo ir turėjo gausnes šeimas¹¹⁷. Atsižvelgiant į sklypo dirvožemio gerumą ir patogumą, buvo nustatytas oficialus metinis nuomos mokestis: jis svyravo nuo 1 iki 3 reichspfeningų už kvadratinį metrą. Už daržų nuomos sutarčių sudarymą buvo atsakingi faktiniai jų valdytojai arba administratoriai: 1) vietos savivaldybė; 2) Nacionalizuotų pastatų valdyba; 3) Vyriausioji butų valdyba per savo vietos įstaigas; 4) įstaiga, įmonė ar kuris kitas juridinis asmuo, kurio žinioje yra sklypas. Uždrausta išnuomojant sklypus daržams skaidyti žemės ūkius¹¹⁸. Sutartis buvo sudaroma mažiausiai vieniems ir daugiausia trejiems metams¹¹⁹.

Iš to, kad į miestiečių daržų akciją buvo įtrauktos net pačios vokiečių ir lietuvių administracijos viršūnės – generalinis komisaras, pirmasis, taip pat darbo ir socialinių reikalų generaliniai tarėjai, o pati Vyriausioji miestiečių daržų komisija sudaryta iš visų svarbiausių ūkinių ir administracinių įstaigų ir organizacijų atstovų, galima suprasti, kiek daug reikšmės jai buvo teikiama. Tiesa, akcijos pradžia – 1942 m. pavasario pabaiga – buvo šiek tiek pavėluota. Kol ėmė veikti vietinės komisijos, praėjo dar kiek laiko. Vis dėlto ir tokiomis sąlygomis ši akcija gana gerai pavyko. Alkstančių gyventojų ilgai įtikinėti nereikėjo, kad turimuose arba išsinuomotuose sklypuose pasisodintų bulvių ir kitų daržovių¹²⁰. Korespondentai iš įvairių vietų spaudai pranešinėjo, kad gyventojai labai domisi šia akcija. 1942 m. balandžio 21 d. dienraštis „Į laisvę“ rašė: „Marijampolės Butų Biuras paskelbė varžytines buv. žydų sklypams išnuomoti. Kadangi mieste daržovių klausimas pasidarė labai aktualus, tai gyventojai pavasarį stengiasi įsigyti sklypus daržams, ir šiomis varžytinėmis susidomėji-

mas yra gana didelis. Mažiau pasiturintiems gyventojams miesto savivaldybė taip pat išnuomos savo žinioje esančius sklypus. Vienai šeimai numatoma skirti iki 20 m² daržo.“¹²¹ 1943 m. birželio 5 d. dienraštis „Ateitis“ informavo, kad Kaune iki gegužės mėn. daržams išnuomota 32 ha žemės. Sklypeliais daržovėms auginti apsirūpino 507 kauniečių šeimos (1,8 tūkst. asmenų), sklypus taip pat gavo 61 įmonė, kuriose dirbo 5,8 tūkst. darbininkų ir tarnautojų¹²². „Be to, daržoves gyventojai sodina tuščiuose šaligatviuose ir pan. Viešosios aikštės, kuriose anksčiau buvo darželiai, šiemet taip pat apšodintos daržovėmis. Jas apdirbo daugiausia gimnazijų moksleiviai. Čia užaugusios daržovės skirtos Savitarpinės Pagalbos valgykloms, kuriose maitinami vieno patiekalo pietumis neturtingieji miesto gyventojai“¹²³, – skelbė dienraštis.

IŠVADOS

1. Skurdų nacių okupacinio laikotarpio Lietuvos gyventojų aprūpinimą maistu lėmė vokiečių okupacinės valdžios siekis pirmiausia aprūpinti maistu savo kariuomenę ir tik tada – civilius gyventojus. Tas pat siekis ir žaliavų stoka lėmė ir skurdų vietos gyventojų aprūpinimą pramoninėmis prekėmis.

2. Gyventojų aprūpinimą maistu ir kitomis prekėmis okupantai organizavo per jų sukurtą ir karo metui pritaikytą centralizuotą sistemą.

3. Gyventojų aprūpinimo ypatumai karo laikotarpiu: nuolatinis pagrindinių maisto ir nemaisto prekių trūkumas; prekių transportavimo problemos; menkos pagal korteles išduodamo maisto normos.

4. Okupantų kainų politika žlugdė Lietuvos ūkį: nustatytos kainos buvo naudingos tik reichsmarkių turintiems čia atvykusiems vokiečių pareigūnams, kariškiams ir pan.,

bet ne vietiniams gyventojams. Tokia kainų politika buvo naudinga ir pačiai Vokietijai: jos gyventojus Lietuvos gyventojų sąskaita buvo galima aprūpinti pigiomis žaliavomis ir maisto produktais.

5. Okupantų vykdoma griežta maisto ir nemaisto prekių normavimo sistema, nerealiaios kainos ir atlyginimai lėmė juodosios rinkos suvešėjimą. Juodoji rinka savo ruožtu žlugdė okupantų siekį pažaboti infliaciją, atimdavo iš viešosios rinkos daug įvairių maisto produktų ir pramoninių prekių. Okupacinė valdžia prieš juodosios rinkos dalyvius ėmėsi griežtų priemonių – nuo piniginių baudų iki mirties bausmės.

6. Lietuvos miestų gyventojų – darbininkų, tarnautojų ir amatininkų – socialinė

padėtis nacių okupacijos metais buvo sunki. Ypač prastai vertėsi darbininkai: darbo užmokestis negalėjo jiems garantuoti net pragyvenimo minimumo. Kiek geresnė buvo pramonės tarnautojų socialinė padėtis. Amatininkų padėtį nacių okupacijos metais labiausiai sunkino dideli mokesčiai ir pagalbinių darbininkų trūkumas, taip pat gamybos priemonių ir žaliavų stoka.

7. Okupacinė valdžia, siekdama krašte užtikrinti rimtį, ieškojo būdų, kaip iš dalies pagerinti vietos gyventojų apsirūpinimą maistu. Viena iš tokių priemonių – daržų kolonijų steigimas miestuose. Ši akcija turėjo nemažą pasisekimą tarp skurdžiai aprūpinamų Lietuvos gyventojų.

Nuorodos

- ¹ *Į laisvę*, Kaunas, 1941–1942.
- ² *Ateitis*, Kaunas, 1943–1944.
- ³ *Ūkininko patarėjas*, Kaunas, 1941–1944.
- ⁴ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.
- ⁵ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996.
- ⁶ *Statistische Berichte für das Ostland*, Riga, 1941–1944.
- ⁷ A. Gražiūnas, op. cit., p. 247.
- ⁸ „Įsakymas dėl maisto produktų ir pramoninių prekių pardavinėjimo“, *Į laisvę*, 1941, liepos 7, Nr. 12.
- ⁹ R. Janulis, „Kodėl reikalingas maisto produktų normavimas ir mūsų uždaviniai“, *Į laisvę*, 1942, kovo 17, Nr. 64 (225).
- ¹⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 247.
- ¹¹ *Ibid.*, p. 247–248.
- ¹² R. Janulis, op. cit.
- ¹³ *Ibid.*
- ¹⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ¹⁵ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. spalio 29 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 119.
- ¹⁶ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ¹⁷ Generalinio komisaro 1942 m. gruodžio 23 d. raštas Šiaulių apygardos komisarui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 37, l. 1.
- ¹⁸ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. gruodžio 14 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 208.
- ¹⁹ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ²⁰ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Aleksoto rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 1–2.
- ²¹ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 17–20.
- ²² A. Gražiūnas, op. cit., p. 255.
- ²³ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1944 m. vasario 8 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 2, l. 35.
- ²⁴ Šiaulių apskrities viršininko 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Šiaulių apygardos komisarui, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 37, l. 90.
- ²⁵ „Centrinės prekybos Rytuose bendrovės“ („Zentralhandelsgesellschaft Ost“) 1944 m. balandžio–gegužės mėn. ataskaita (1944 m. birželio 2 d.), *ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 276, t. 1, l. 276.
- ²⁶ A. Gražiūnas, op. cit., p. 258.
- ²⁷ Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 21–22.
- ²⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 260–261.

- ²⁹ Ibid., p. 261.
- ³⁰ „Perorganizuojama miestų prekyba“, *Ateitis*, 1943, sausio 25, Nr. 19.
- ³¹ A. Vt-kus, „80 000 kauniečių naudojasi Valst. Kauno maisto gaminių prekybos patarnavimu“, *Į laisvę*, 1942, kovo 6, Nr. 55 (216).
- ³² „Perorganizuojama miestų prekyba“, *Ateitis*, 1943, sausio 25, Nr. 19.
- ³³ Ibid.
- ³⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 248.
- ³⁵ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *Į laisvę*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ³⁶ „Paramoje“ smarkiu tempu dirbama“, *ibid.*, 1941, liepos 29, Nr. 31.
- ³⁷ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *ibid.*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ³⁸ „Paramoje“ smarkiu tempu dirbama“, *ibid.*, 1941, liepos 29, Nr. 31.
- ³⁹ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *ibid.*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ⁴⁰ A. Krienas, „Vilniaus „Rūtos“ epopėja“, *ibid.*, gruodžio 24, Nr. 301 (462).
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² „Lietūkio“ Geležies ir statybinių medžiagų skyriaus 1943 m. gruodžio 1 d. pranešimas, LCVA, f. 599, ap. 6, b. 385, l. 8–10.
- ⁴³ R. J., „Duonos gamyba (Valst. Malūnų ir Kepyklų Tresto veikla)“, *Į laisvę*, 1942, gegužės 26, Nr. 121 (282).
- ⁴⁴ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *ibid.*, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁵ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁴⁶ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *Į laisvę*, 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁷ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁴⁸ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *Į laisvę*, 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁹ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁵⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 269–270.
- ⁵¹ V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius, 1992, p. 183.
- ⁵² V. Terleckas, op. cit., p. 189.
- ⁵³ A. Gražiūnas, op. cit., p. 269.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ „Įsteigta Centrinė kainų įstaiga“, *Ūkininko patarėjas*, 1941, gruodžio 30, Nr. 27 (648).
- ⁵⁶ „Kainų direktoriaus teisės ir pareigos“, *Į laisvę*, 1942, spalio 1, Nr. 229 (390).
- ⁵⁷ J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975, p. 199; S. Myllyniemi, *Die Neuordnung der Baltischen Ländern 1941–1944*, Helsinki, 1973, S. 102.
- ⁵⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 271.
- ⁵⁹ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 3–4, S. 129–130; Nr. 5–6, S. 197–198; Nr. 7–8, S. 280–281; Nr. 9–10, S. 368–369; Nr. 11–12, S. 468–471; 1943, Nr. 1–4, S. 119–120; Nr. 5–8, S. 193–194; Nr. 9–10, S. 282–283; Nr. 11–12, S. 374–375; 1944, Nr. 1–4, S. 116–117.
- ⁶⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 282.
- ⁶¹ „Surastas atsargų sudarinėtojų lizdas (Lupikautojai ir spekuliantai baudžiami be gailėsčio)“, *Į laisvę*, 1942, birželio 30, Nr. 149 (310).
- ⁶² „Paskutinis įspėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už grotų!)“, *ibid.*, balandžio 22, Nr. 93 (254).
- ⁶³ A. Gražiūnas, op. cit., p. 287.
- ⁶⁴ „Nusikaltimas prieš gyventojų aprūpinimą (Ką davė krata dviejuose Nemuno garlaiviuose. – Dideli maisto kiekiai, norint juos atimti, buvo sąmoningai sunaikinti)“, *Į laisvę*, 1942, liepos 2, Nr. 151 (312).
- ⁶⁵ „Nauja policijos ekspedicija į žuvų rinką Kaune (Energingas vokiečių ir lietuvių policijos žygis prieš spekuliantus, dykaduonius ir nusikaltėlius)“, *ibid.*, liepos 13, Nr. 160 (321).
- ⁶⁶ „Kainų priežiūros įstaigos prie miesto Komisarų veikla“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, rugpjūčio 14, Nr. 32 (680).
- ⁶⁷ „Vilniuje sukonfiskuota 1139,6 kg mėsos“, *Į laisvę*, 1942, lapkričio 11, Nr. 264 (425).
- ⁶⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 287.
- ⁶⁹ „Kova su slaptąja prekyba ir kainų kėlimu (Gresia priverčiamąjį darbo stovykla ir mirties baismė)“, *Į laisvę*, 1942, gruodžio 15, Nr. 293 (454).
- ⁷⁰ „Kova su slapta prekyba ir kainų kėlimu“, *Ateitis*, 1943, balandžio 15, Nr. 88.
- ⁷¹ „Kova su kainų kėlimu ir spekuliacija (Per birželio mėnesį 400 pranešimų)“, *ibid.*, liepos 15, Nr. 161; „Iš kainų įstaigos veikimo“, *ibid.*, liepos 20, Nr. 165.

⁷² „Naminės gamintojai ir slapti skerdėjai siunčiami į priverčiamąjį darbo stovyklą“, *ibid.*, rugsėjo 4, Nr. 205.

⁷³ Kauno srities apygardos komisaro [1943 m. rugsėjo 10 d.] parėdymas Nr. 32 dėl kovos su spekuliacine prekyba ir kainų pakėlimu, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 35, l. 95.

⁷⁴ „Paskutinis išpėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už grotų!)“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 22, Nr. 93 (254).

⁷⁵ „Kova su kainų kėlimu ir spekuliacija (Per birželio mėnesį 400 pranešimų)“, *Ateitis*, 1943, liepos 15, Nr. 161.

⁷⁶ „Potvarkis dėl uždraudimo atlyginimo natūra už prekes ir patarnavimus“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, birželio 26, Nr. 25 (673).

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 282–283.

⁷⁹ „Krautuvių savininkai įpareigojami parduoti atsargoje turimas prekes“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 22, Nr. 93 (254).

⁸⁰ „Paskutinis išpėjimas kainų kėlėjams“, *ibid.*, kovo 10, Nr. 58 (219).

⁸¹ A. Gražiūnas, op. cit., p. 286.

⁸² *Ibid.*, p. 288.

⁸³ „Didelės baumės už naminės varymą“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, spalio 16, Nr. 41 (689).

⁸⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 288.

⁸⁵ „Nusikaltėliai karo ūkiui nuteisti mirti (Nepaprastas teismas Kaune svarstė didelės klastotojų grupės bylą. – Tūkstančiai suklastotų maisto produktų kortelių parduota spekuliacinėmis kainomis)“, *Ateitis*, 1944, birželio 27, Nr. 147 (450).

⁸⁶ „Suimti tautos kenkėjai (Suėmimai lietuvių Maitinimo ir ūkio skyriuje)“, *Į laisvę*, 1942, gruodžio 22, Nr. 299 (460).

⁸⁷ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1943, Nr. 1–4, S. 121.

⁸⁸ J. Grėska, „Miesto darbo žmonių materialinė padėtis Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais“, *Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje: Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6–8 d.)*, Vilnius, 1967, p. 353–354.

⁸⁹ *Lietuvos statistikos metraštis*, 1939, Vilnius, 1940, p. 303.

⁹⁰ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1943, Nr. 1–4, S. 121; 1944, [Nr. 5–6], S. 220.

⁹¹ „Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Lietuvos generalinei sričiai Maitinimo valdybos skelbimas Nr. 29“, *Į laisvę*, 1942, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹² A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

⁹³ St. F., „Papildomasis dirbančiųjų maitinimas“, *Į laisvę*, 1942, kovo 9, Nr. 57 (218); „Potvarkis dėl dirbančiųjų aprūpinimo maisto kortelėmis“, *ibid.*, liepos 27, Nr. 172 (333).

⁹⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

⁹⁵ „Papildomos maisto normos sunkiai fiziškai ir virš normos dirbantiesiems darbininkams“, *Į laisvę*, 1942, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹⁶ „Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Lietuvos generalinei sričiai Maitinimo valdybos skelbimas Nr. 29“, *ibid.*, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹⁷ A. Gražiūnas, op. cit., p. 248.

⁹⁸ J. Grėska, op. cit., p. 354.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 354–355.

¹⁰⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

¹⁰¹ A. Bubnys, op. cit., p. 437.

¹⁰² *Ibid.*, p. 533–534. Beje, šio veikalo prieduose pateiktas visas minimo dokumento tekstas.

¹⁰³ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁴ Apskaičiuota remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 9–10, S. 285; Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁵ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 1944, [Nr. 5–6], S. 221.

¹⁰⁷ Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 22.

¹⁰⁸ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Šančių–A. Panemunės rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 32.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 274.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 255.

¹¹² J. Krikščiūnas, „Reikia kurti prie miestų daržus-sodus miestų gyventojams“, *Į laisvę*, 1941, rugpjūčio 1, Nr. 34.

¹¹³ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, 1942, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁴ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarėjo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁵ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁶ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarėjo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁷ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁸ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarejo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁹ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹²⁰ A. Gražiūnas, *op. cit.*, p. 257.

¹²¹ „Išnuomojami sklypai daržams“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 21, Nr. 92 (253).

¹²² „Kaune daržams išnuomota 32 ha žemės“, *Ateitis*, 1943, birželio 5, Nr. 129.

¹²³ *Ibid.*

Gauta 2016 09 27
Vilniaus dailės akademija,
UNESCO kultūros vadybos ir
kultūros politikos katedra,
Maironio g. 3, Vilnius

Justinas Braslauskas

SUPPLIES FOR THE POPULATION AND DAILY LIFE IN THE NAZI OCCUPIED LITHUANIA

Summary

The aim of the article is to analyse the supplies for the population of Lithuania and aspects of everyday life in the years of the Nazi occupation. The objective is to discuss: 1) the characteristics of supplies for the population during the war years; 2) the system of supplies for the population; 3) the pricing policy applied by the Nazi occupation authorities; 4) operation of the black market during occupation years and measures by the occupation authorities against it; 5) social conditions of the urban population (manual and non-manual workers and craftsmen); and 6) the establishment of the garden allotment colonies by the urban population. Descriptive and comparative methods, analysis of sources and literature, and statistical data analysis are applied.

The archival material and the press in the Nazi occupation period serve as the basis of the study. The article also draws on the available research material and other sources.

The following are the conclusions of the study:

1. Poor supply of food to the population of Lithuania during the Nazi occupation period was determined by the attempts of the German occupation authorities to supply food to the troops first and only then supply it to the civilian population. Equally, prioritisation of the needs of the army and the lack of materials determined poor supply of industrial products to local residents.

2. The German occupation authorities organised supply of food and other products through its central system specifically designed for the war period.

3. Specific characteristics of supplies for the population during the war: regular shortages of the staple food and other products, problems with transportation of products, and very small food rations issued to the population.

4. The pricing policy of the occupation authorities caused destruction of the Lithuanian economy: the prices were favourable only to German officials, soldiers, etc. who had Reichsmarks, but not to the local residents. Such pricing policy was also beneficial to Germany: the population of Germany could be provided with cheap raw materials and food products at the expense of the Lithuanian population.

5. The strict rationing system for food and other products by the German occupation authorities, unrealistic prices and wages determined the emergence and success of the black market. Subsequently, the black market prevented efforts of occupying forces to curb inflation and deprived the market from many food and industrial products. The occupation authorities undertook strict measures against those who participated in the black market – from penalties to the death sentences.

6. The social conditions of the Lithuanian urban population (manual and non-manual workers and craftsmen) in the years of the Nazi occupation were poor. Manual workers were in a particularly difficult situation: wages could not guarantee them even subsistence minimum. The situation of non-manual workers in industry was better. The situation of craftsmen during the years of the Nazi occupation was aggravated by high taxes, shortage of auxiliary workers, and shortage of the means and raw materials for production.

7. Seeking to ensure peace, the occupation authorities were looking for ways to partly improve the supply of the local population with food. One of these measures was establishment of garden allotment colonies in towns. This campaign was quite successful among the poorly supplied Lithuanian population.